

”ATT LEVA ÄR ATT SLÅ BROAR”

Tyska läkarförfattare under fyra sekel

Friedrich Schiller och Heinrich Hoffman är två av de mest kända bland tyska författare som har läkarbakgrund. Den senare är upphovsman till Struwwelpeter – alltså historien om Pelle Snusk – som spritts i otaliga upplagor världen runt. Lars Erik Böttiger presenterar dem och andra tyska kolleger som »bytt stetoskop och kniv mot penna».

Rubriken är ett citat från den store tyske skalden och läkaren Gottfried Benn (sidan 61), som menar att det är diktarens plikt att slå broar – mellan de levande, mellan nationer, mellan tider.

Man finner läkare som också är författare i alla tider och i alla länder. I Tyskland hittar man vid tiden för trettioåriga kriget, alltså för 350 år sedan, Angelus Silesius, som skrev pietistisk mystik men också handfast praktisk visdom :

Stanna inte min vän , även om du har blivit något, måste du gå vidare!

Och det är bara att gå vidare inom det tyska språkområdet och plocka fram den ene författande läkaren efter den andre. Många från äldre tider blir ihågkomna antingen som skalden–författaren eller som läkaren–forskaren. Från det tyska 1700-talet hittar vi till exempel Albrecht von Haller (1708–77) och Paul Gottlieb Werlhof (1699–1767), vilka båda är kända främst för sina medicinska och vetenskapliga insatser. Förhållandet är det motsatta för den något senare Friedrich Schiller (1759–1805), berömd som en av den tyska skaldekunstens och dramatikens allra största namn.

Albrecht von Haller kom från tyska Schweiz och hade tidigt uppmärksam-

mats som underbarn. Han skall redan vid 4 års ålder ha haft en obetvinglig läslust och som 9-årig själv gjort en förteckning över alla grekiska och hebreiska ord i Bibeln. Som 15-åring började han läsa medicin i Tübingen och fortsatte snart till den berömde professor Boerhaave, mikroskopets uppfinnare, som var professor i Leyden.

Fysiolog och skald

Albrecht von Haller blev själv professor i Göttingen och gjorde under sina tolv år där stora och betydelsefulla insatser inom den medicinska fysiologin. Han verkade senare som ämbetsman i sitt hemland Schweiz, bland annat som chef för de schweiziska saltgruvorna. Det kan tyckas som en egendomlig syssla för en världsberömd medicinsk forskare, men han hade tröttnat på de akademiska striderna och kunde nu i stället leva ett stillsamt liv på ett slott i Rhönedalen, som han disponerade som tjänstebostad. Men inte ens det räckte för hans lycka. Han blev också beroende av opium, utan vilket han försjönk i svärmod.

Hallers största insatser – och de var stora – gjorde han som fysiolog och han anses inom detta område som en av de största genom tiderna. Hans arbeten översattes till många språk, och de publicerades även på svenska i Vetenskapsakademiens handlingar i mitten av 1700-talet.

Men han var inte enbart fysiolog, han var också skald, så stor att man om honom sagt att han var den förste riktige diktaren på tyska språket – före honom fanns det bara versmakare. Om något kan sägas leva kvar idag är det hans lärodikt »Die Alpen», fylld av upplysningstidens filosofi men också av skildringar av alpvärldens skönhet och alplivets gynnsamma ro. von Haller är den förste som besjunger fjällvärldens skönhet.

Glänsande stiligt

Namnet Werlhof lever idag kvar enbart som namn på den blodsjukdom, med blödningar och brist på trombocyter, s k blodkorn, som Paul Gottlieb Werlhof upptäckte och beskrev 1735.

På sin tid ansågs han vara en glän-

sande stilist, som bland de tyska 1700-talsdiktarna intog »eine nicht geringe Stellung», en som alltså utan att höra till de främsta ändå gjorde sig hörd och bemärkt. Den förutnämnde Haller skrev att Werlhof främst ägnade sig åt de sjuka och att han bara tog sig tid att dikta under sömnlösa nätter eller när han var på resande fot.

Regementsläkare Schiller

Säkert är det inte många som vet att Friedrich Schiller från början var regementsläkare i Stuttgart. Han var son till en sträng och pliktrogen militärläkare, men den unge Schiller hade från början inte alls tänkt sig att följa i faderns fotspår utan hade en dragning till prästyrket. Men hertig Karl Eugen tvingade den unge pojken in i sin plantskola för blivande militärer.

Schiller läste först juridik men kom snart över till medicinen. 1780 blev han färdig med sin läkarexamen, sedan han också skrivit en avhandling, ett moralfilosofiskt arbete om sambandet mellan kropp och själ.

Den unge Schiller placerades nu omedelbart av fursten som läkare vid ett regemente i Stuttgart, där han snart fick rykte om sig att vara en läkare som föredrog kraftiga effekter och stora doser – ofta dock utan större framgång.

Redan tidigare hade han skrivit och publicerat dikter. Nu gav han ut sin första diktsamling, men trots eller kanske på grund av detta tvangs han av fursten att börja högre medicinstudier. Sedan Schiller kort därefter också med framgång haft premiär på sitt första drama »Die Räuber» (Rövarena), fick han av fursten ett bokstavigt skrivförbud för annat än medicinska arbeten. Det var droppen som kom bägaren att rinna över, och Schiller bestämde sig för att fly.

Svåra umbäranden

Nu följde under ett helt årtionde med svåra umbäranden för den unge Schiller, som nu var skald och författare och ingenting annat. Men som sådan var han flitig. Efter Rövarena kom 1784 »Kabale und Liebe» som gjorde Schiller till det tyska borgerliga dramats främste representant. Han skrev dikter, bl a den

Författare

LARS ERIK BÖTTIGER
professor, Saltsjö Boo.

berömda »An die Freude» (Till glädjen), som utgör textunderlaget till sista satsen i Beethovens nionde symfoni, han skrev historia och han skrev berättelser.

1788 utnämndes han på initiativ av Goethe till professor i historia vid universitetet i Jena. Han samarbetade med Goethe, ett samarbete som gav ömsesidig inspiration och blev av stor betydelse för de båda skalderna, inte minst för deras arbeten i estetiskt-filosofiska frågor.

På 1790-talet skrev Schiller en ny serie stora dramer, »Wallenstein», »Maria Stuart», »Jungfrun från Orleans» och »Wilhelm Tell». Men sedan var det slut, redan omkring 1790 hade han fått symptom på lungsjukdom och han var inte mer än 46 år gammal, när han 1805 avled i tuberkulos.

Dramatiskt mästerverk

Alldeles i början av 1800-talet finner vi Georg Büchner, idag föga känd men skapare av ett mästerverk under sitt korta liv – han blev bara 24 år. Familjen hade medicinska traditioner och Büchner läste medicin i Strassburg, en intellektuellt stimulerande miljö. Senare kom han till Giessen, där det inte bara var tråkigt och oinspirerande utan också rädde politiskt och ekonomiskt förtryck. Büchner skrev med några likasinnade en politisk pamflett, som angrep de härskande furstarna – »Fred i stugorna och krig mot palatsen» var slagordet!

Flera av kamraterna fängslades och Büchner själv måste fly. Han återvände till Strassburg, där han tog upp medicinsk och anatomisk forskning, vilken efter något år förde honom till en tjänst som anatom vid universitetet i Zürich. Han läste om rättegången mot en soldat vid namn Johann Woyzeck, vilket blev underlaget till hans dramatiska mästerverk, »Woyzeck», dramat som förebådar både Brecht och Kafka och den tyska expressionismen. Han finner i läkarutlåtanden från rättegången mot Woyzeck att denne skulle ha en schizofren psykos. Men Büchner bygger ut Woyzecks sjukdom till något universellt och frågar sig i brev till sin fästmo Minna: »Vad är det i oss som gör att vi mördar, ljuger och stjälar?»

»Woyzeck» var ofullbordad när Büchner dog i tyfus, och det skulle dröja ända till alldeles före första världskriget innan dramat fick sitt uruppförande och innan författaren hyllades som föregångaren till den tyska expressionismen.

En av de första teaterföreställningarna bevisades av kompositören Alban Berg, som byggde sin opera »Vozzec» på Büchners drama. Idag är detta mest känt i Alban Bergs operaversion, men det lever ändå ett eget liv. Den ursprungliga teaterversionen har i slutet av 1980-

Omslaget till originalutgåvan av Henrich Hoffmans Struwwelpeter, på svenska Pelle Snusk.

talet spelats på Orienteatern i Stockholm, och en musicalvariant i Köpenhamn några år senare.

Pelle Snusk

Om man överhuvudtaget skulle försöka hitta en föregångare till Pippi Långstrump och hennes vilda äventyr borde väl Struwwelpeter vara en kandidat. Struwwelpeter betyder rufsig och ovårdad i håret och den förste figuren i barnboken, Struwwelpeter själv, lät håret och naglarna växa så att han till slut blev nästan bara hår och naglar.

Bakom Struwwelpeter – Pelle Snusk på svenska – stod den tyske läkaren Heinrich Hoffman (1809–94), som 1833 blev färdig läkare efter studier i Heidelberg och Halle. Han var född i Frankfurt am Main, en stad som han blev trogen hela sitt liv och där det idag finns ett Struwwelpeter-museum i det hus där han bodde vid mitten av 1800-talet.

Heinrich Hoffman, som med liv och lust deltog i sällskapslivet i sin hemstad, hade ett starkt socialt patos och tog tidigt initiativ till att grunda en poliklinik och ett litet sjukhus för fattiga i Frankfurt. 1851 sökte han och fick läkartjänsten vid den lokala anstalten för »Sinnessjuka och epileptiker», något som kom att få avgörande betydelse för resten av hans liv, som han helt ägnade åt de sinnessjuka.

Han ledde arbetet med uppförandet av ett nytt sinnessjukhus utanför Frankfurt. Där blev han själv läkare, från början ensam, och där han kom att bo och arbeta ända tills han nästan 80-årig beviljades pension, efter ett bestående livsverk med stor betydelse för värden av de sinnessjuka.

Men Hoffman hann med annat också. Han var en road centralfigur i sällskapslivet, en utomordentlig talare och han var författare. De första dikterna

publicerades 1842 och hans produktion var så rikhaltig att man nu ger ut hans samlade skrifter i tio band.

Omedelbar succé

Men det är Struwwelpeter som gör att hans namn lever – även om författarnamnet Hoffmann nästan försvunnit i skuggan av hans påhittade figur. Han har berättat hur han till julen letade efter en lämplig bilderbok till den då nästan fyraårige sonen Carl, men att han inte hittade någon, som fyllde hans krav. Han köpte då ett skrivhäfte och bestämde sig för att själv göra en bok till sin son. »Barnet lär sig genom vad det ser», skriver han. »Det lönar sig inte att förmana små barn till renlighet och försiktighet, det blir bara tomma ord! Men om barnet ser hur den oförsiktiges kläder brinner och hur illa det går för smutsgrisen – då förstår han».

Doktor Hoffman satte sig ned och ritade och målade utan att riktigt veta vilken svår uppgift han förelagt sig. »Jag började emellertid inte alldeles tomhänt», fortsätter han. »I min praktik hade jag ofta suttit vid barnsängar och ritat och berättat för bråkiga små patienter, som blivit skrämda med doktorn som gav otäck medicin. Medan jag ritade och berättade kunde jag lugna barnet så mycket att jag kunde göra min undersökning utan alltför stora svårigheter.»

Boken blev en omedelbar succé och trycktes 1845. Den praktiskt lagde doktorn hade även nu viktiga råd att ge sin förläggare: »Barnböcker skall inte leva i all evighet, de skall kunna rivas sönder, det hör till barnets naturliga utveckling. Därför får boken inte vara för tjock och inte heller för dyr!» Det bör tilläggas att Hoffmann i flera avseenden var före sin tid. Hans bilder är i sig själva starkt berättande, de förebådar de moderna serierna, som inte behöver vanlig text utan endast en pratbubbla.

I Tyskland beräknade man 1939 att Struwwelpeter hade kommit ut i 593 (femhundra-nittiotre!) upplagor. Sedan tappade man räkningen, inte minst genom att författarrätten upphörde redan 1925 och att det sedan kommit många kopior och efterapningar.

Segertåg över världen

Redan några år efter den tyska originalupplagan började Struwwelpeter sitt segertåg över världen. De första översättningarna gjordes till danska och engelska, den första svenska kom 1849 på Bonniers förlag under titeln »Julbocken eller Pelle Snusk. Lustiga historier och roliga bilder».

Pelle Snusk, som på svenska har en julbock i titeln, kom alltså före jultomten. Jenny Nyström skapade bilden av den svenske jultomten först under slutet av 1800-talet.

Alfred Döblin hade sin läkarpraktik nära Berlin Alexanderplatz.

Struwelpeter är så känd även i de vuxnas värld att han ända in i våra dagar har använts i den politiska satiren. De olika historierna har ritats och textats om till sedelärande berättelser om hur illa det kan gå för denna världens store.

Under första världskriget gjorde man i England en version, där Kejsar Wilhelm var Soppkasper. Tyskarna svarade med en parodi på John Bull. Denna utveckling har fortsatt och på museet i Frankfurt kan man se Adolf Hitler som Struwelpeter och läsa om »Tricky Dick and his pals» – då handlar det om Richard Nixon och Watergate.

Anspråkslös ursäkt

En av den moderna psykiatrins stormän, även med internationella mått, Emil Kraepelin, upplevdes av sin samtid som en sträng och allvarlig forskare och naturvetenskapsman. Under ytan dolde sig en känslig natur, som sina vänner ovetande under en stor del av sitt liv skrev poesi. Diktsamlingen »Werden, Sein, Vergehen», som kunde översättas med »Varda, Vara, Försvinna» gavs ut 1928, då Kraepelin varit död ett par år. Den inleds med en anspråkslös ursäkt, som man ofta finner hos amatör-diktare:

*Det som i höstens karga tid
sent i livet hemligt grodde
vad jag drömde, vad jag trodde
vad jag önskade i livets strid.
Tag emot det, tag i ditt hägn
innan allt far bort i blåst och regn.*

Så vitt jag kunnat finna nådde Kraepelin dock i sin diktning över amatörstadiet och skrev vackra dikter, inte sällan konstfullt flätade sonetter.

Wienkulturens skildrare

Till det tyska språkområdet hör Österrike och där finner vi Arthur Schnitzler (1862–1931), som levde runt sekel-skiftet och kan beskrivas som en typisk representant för fin de siècle och som

Wienkulturens inspirerade skildrare. Han följde i sin faders fotspår och blev medicine doktor 1885.

Schnitzler var av judisk börd och tillhörde den österrikiska överklassen. Detta speglas i hans diktning, där av och till hans medicinska kunskaper och hans människokunskap tränger igenom med en särskild psykologisk skärpa, som pekar framåt mot psykoanalysen. Han lämnade gärna studielokalen för besök på de wienska kaffehusen och vad därefter följde – natten var kanske inte alltid så lugn som dikten antyder:

*Lev väl ni lik! Er lämnar jag
När aftonen redan är här.
Ty vilans tid och nattens lag
helt andra ting i skötet bär.*

*Jag tvättar mina händer från blod
och går till mitt kaffehus.
Nu flyter pengar i flod
jag lever i sus och i dus.*

*Jag spelar och dricker och kysser i natt
man lever blott en enda gång.
Den tid kommer snart en i fatt
Då man sänkes i jorden med sång.*

Men det var inte som skald som Schnitzler skulle göra sig berömd, utan framför allt som författare av skådespel, berättelser och romaner. Han var mycket produktiv och hans skådespel nådde även Sverige; inte mindre än ett dussin av hans skådespel har uppförts här. »Spel i gryningen», som översatts av Per Erik Wahlund, är mycket typiskt för sin upphovsman, berättelsen om löjtnant Willi Kasda med sina penning- och kärleksbekymmer. Denne faller offer för en serie olyckliga omständigheter. Just då räddningen i form av en summa penningar är på väg ser han inte någon annan utväg än att skjuta sig ett skott för pannan.

Men det var inte bara den österrikiska och särskilt den wienska överklassen han skildrade. Det kunde bränna till av socialt patos, inte minst i judefrågan. En läkarkomedi, »Professor Bernardi», tog upp sådana problem och den politiska situationen i Österrike, med sådan skärpa att pjäsen inte fick uppföras.

Det var emellertid inte som social kritiker han vann sin berömmelse utan genom sina ironiska, lågmälda och resignerade skildringar av den mondäna världen i sekelskiftets Wien, där han uppehöll sin läkarpraktik ända tills den litterära berömmelsen gjorde den onödig. Även om han i flera yttranden bekant sig till sitt läkaryrke (»en gång läkare, alltid läkare»), kan det inte råda någon tvekan om att det var den litterära banan, som för honom var huvudsaken.

Klagar över ödet

Åter till Tyskland och nu till Hans Carossa (1878–1956). Liksom Schnitzler var han läkarson. Carossa senior var

Gottfried Benn, en av Tysklands största skaldar under 1900-talet.

läkare med stor egen praktik för patienter med »Schwindsucht», alltså tvinsot, tuberkulos.

Hans Carossa följde faderns önskemål att studera medicin, trots att han redan från början visste att han ville bli författare. Genom faderns sjukdom blev han tvungen att tidigt överta praktiken med alla de psykologiska krav den ställde på den unge mannen. Patienterna var nästan uteslutande sådana för vilka det inte fanns någon bot, endast hjälp och lindring inför det oundvikliga slutet. Han klagar i en dikt över ödet, som gör att han bara har sådana patienter som inte kan botas, hur det undergräver hans själsfrid, hans förmåga att arbeta – det fenomen som vi idag kallar för utbrändhet:

*Vem har mig pålagt denna börda?
Hit kommer ingen som kan botas.
Blott döende här gör sig hörda
Min själsfrid i grunden hotas
av falska löften om förnyad hälsa.*

Under första världskriget tjänstgjorde Carossa som militärläkare. Vid hemkomsten öppnade han en praktik som han upprätthöll tills han i femtioårsåldern kunde lämna den för att bli författare på heltid. Hans mest berömda böcker är självbiografiska, om barndomen och om krigserfarenheterna, och har en särpräglad litterär stil som prisats högt av sådana litterära storheter som Stefan Zweig och Herman Hesse.

Carossa var en visionär, väl hemma-stadd i själens dunklaste och tystaste områden, en man som levde genom två världskrig och två nederlag, men ändå i sin diktning kunde uttrycka en djup och varm förtröstan och en optimistisk tro på människans möjligheter, så stark och så våltalig att hans dikter kommer att »leva så länge det finns ett tyskt språk».

Döblin, Benn och Vescovi

I min bok »Litterära läkare» har jag mer utförligt behandlat tre tyskspråkiga

författare, som jag därför endast nämner här i korthet. Alfred Döblin (1878–1957) var en flitig författare, vars verk nu ges ut i 33 band. Hans mest berömda verk är romanen »Berlin Alexanderplatz», uppkallad efter det torg i Berlins östra del där han växte upp och senare hade sin läkarpraktik. Romanen har blivit både pjäs, film och TV-föreställning – Rainer Werner Fassbinders kända serie visades i svensk TV i början av 1990-talet.

Gottfried Benn (1886–1956) anses som en av Tysklands största skaldar under 1900-talet. Hela sitt liv uppehöll han en blygsam läkarpraktik i Berlin, mest för de fattiga och utstötta i samhället. Under början av Hitlertiden greps han av nazismens idéer, som han dock efter kort tid övergav. Han stöttes emellertid bort av de maktavande och fick t o m skrivförbud. Det dröjde tio år innan han åter kunde publicera sig. Benns korta nazistperiod är fortfarande oförståelig och ingen har kunnat ge en hållbar förklaring till hur en så klarsynt diktare kunde ta så fel.

När han 1912 debuterade som skald med diktsamlingen »Morgue» blev han snabbt den mest betydande representanten för den tyska expressionismen. En av dikterna heter »Kretslopp»:

*Skökan, okänd, som dött
hennes enda oxeltand
var guldblomberad.
De andra tänderna hade som på tyst
överenskommelse fallit ut.
Tanden tog likbäraren loss åt sig,
pantsatte den och gick på dansställe.
Ty, sade han,
bara jord skall åter varda jord.*

Gerhard Vescovi, född 1922, är en nu pensionerad röntgenläkare med en stor litterär produktion, romaner, skådespel och dikter. Ingenting har så vitt jag vet översatts till svenska.

Som avslutning vill jag nämna den nu pensionerade barnläkarprofessorn Wilhelm Theopold. Han har inte bara skrivit ett stort verk om Friedrich Schiller och ett annat om medicinen i votivmåleriet utan också givit ut ett verk, som han kallat »Doktor und Poet dazu» (Läkare och poet därtill), vars första upplaga kom 1986. Här skildrar han i korta berättelser med talrika citat inte mindre än 77 läkarpoeter från sex århundraden.

Theopold, som själv är skald, har valt att arbeta endast med skaldar och har alltså i sin bok inte tagit med sådana läkarförfattare som enbart verkat inom prosa eller dramatik. Men många av de senare har ju även skrivit dikter och då tagits med i hans bok, som är en guldgruva för den som vill följa tyska läkarförfattare genom tiderna. •

* *

(Diktцитaten är översatta från tyskan av L E Böttiger)

HÖGFREKVENT OSCILLATIONSVENTILATION

Framgångsrik ventilationsteknik vid barnkirurgi

Preoperativ, stabiliserande behandling och fördröjning av den operativa åtgärden eftersträvas idag vid omhändertagande av barn med kongenitala diafragmabräck. Med förbättrade tekniker för mekanisk ventilation och även med extrakorporeal membranoxygnering har man i ökande omfattning kunnat bota barn med omfattande lunghypoplasi och kraftigt förhöjd pulmonell vaskulär resistens.

Nyfödda barn med kongenitalt diafragmabräck, som tidigare opererades omedelbart efter förlösningen, genomgår idag en omfattande preoperativ, stabiliserande behandling. Bilateral lunghypoplasi och förhöjd pulmonell vaskulär resistens bidrar ändå till en fortsatt hög dödlighet hos dessa patienter.

Respiratorbehandling medför stor risk för kronisk lungskada, där barotrauma och oxygentoxicitet kan vara bidragande orsaker. För att undvika dessa skademoment har bl a extrakorporeal membranoxygnering (ECMO) införts i behandlingen, vilket nedbringt den höga dödligheten. Likaledes har konventionell respiratorbehandling börjat ersättas med alternativa, mindre lungskadande ventilationstekniker. Lungkärlsdilaterande farmaka utgör också en viktig del i behandlingen.

Alternativ till konventionell respiratorbehandling

Högfrekvent oscillationsventilation (HFO) beskrevs av Marchak och medarbetare 1981 som ett alternativ till konventionell respiratorbehandling vid IRDS (infantile respiratory distress syndrome) hos underburna barn [1]. I en nordamerikansk multicenterstudie presenterad 1989, där behandlingsresultaten av HFO jämfördes med konventionell ventilationsbehandling vid IRDS kunde man inte finna några behandlingsmässiga fördelar med denna teknik [2].

Senare studier av HFO vid underburnhet och IRDS har påvisat en minskad

Författare

KARL ERIK EDBERG
med dr, överläkare, anestesikliniken barn

BARBRO EKSTRÖM-JODAL
docent, chefsöverläkare, anestesikliniken barn

SYLVIA GÖTHBERG
avdelningsläkare, anestesikliniken barn

MATS MELLANDER
med dr, överläkare, barnkardiologiska sektionen, barnklinikerna

GÖSTA MELLGREN
docent, överläkare, barnkirurgiska kliniken; samtliga vid Östra sjukhuset, Göteborg.

frekvens av kronisk lungsjukdom [3]. Tekniken har också i ökande omfattning framgångsrikt använts på barn vid behandling av ett flertal andra tillstånd med svår lunginsufficiens [4].

FALLBESKRIVNING

På grund av polyhydramnios i 34:e veckan hos en 29-årig II-gravida, 0-para gjordes ett ultraljud, som visade ett högersidigt diafragmabräck hos fostret. Kvinnan inkom i vecka 39 till kvinnokliniken för planerad förlösning och åtföljande omhändertagande av barnet. På grund av sätesändläge gjordes kejsarsnitt i spinalanestesi. Barnet skrek kortvarigt initialt och hade god hjärtfrekvens men otillräcklig spontanandning (Apgar 6, 6 och 6).

Preoperativ HFO-behandling på barnintensiven

Barnet intubades vid 10 minuters ålder och fick ventrikelsond. Det överfördes till barnintensivvårdsavdelningen och hade vid ankomsten dålig syrsättning. En vänstersidig pneumothorax diagnostiserades och dränerades, varvid man omedelbart fick en förbättrad syrsättning. Respiratorbehandling inleddes sedan med spädbarnsventilator Babylog 8 000 (Dräger AG, Lübeck, FRG), men efter en kort period med konventionell ventilation utan god ef-